

Latviešu-vācbaltu centrs "Domus Rigensis"
Latvijas Akadēmiskā bibliotēka

**AUGUSTS BĪLENŠTEINS
UN LATVIEŠI**

Veltījums zinātnieka atcerei

**AUGUST BIELENSTEIN
UND DIE LETTEN**

Zum Gedenken des Gelehrten

Latviešu-vācbaltu centrs "Domus Rigensis"
Latvijas Akadēmiskā bibliotēka

Starptautiskās zinātniskās konferences
**"Dr. Augusts Bīlenšteins par latviešu
kultūras pamatvērtībām –
arī Eiropā"**

referātu krājums
Rīga, 2007. gada 6 jūlijs

Internationale wissenschaftliche Konferenz
**„Dr. August Bielenstein – Forscher der
Grundlagen lettischer Kultur
sowie deren Vermittler in Europa“**

Sammelband der Konferenz
Riga, 6. Juli 2007

Rīga, 2007

Gunta Jaunmuktāne

MATERIĀLI PAR AUGUSTU BĪLENŠTEINU LATVIJAS AKADĒMISKĀS BIBLIOTĒKAS ROKRAKSTU UN RETO GRĀMATU NODAĻĀ

„Kur rodama laime, es varētu pateikt trijos vārdos: būt mīlētam, strādāt ar zināmiem panākumiem, būt kopā ar Dievu.”¹ Tā savas autobiogrāfijas ievadā rakstīja Augusts Bīlenšteins – dziļi inteligents cilvēks. Vācu tautības mācītājs, bet liels latviešu valodas, folkloras, Latvijas vēstures, etnogrāfijas un vēsturiskās ģeogrāfijas pētnieks un zinātnieks. Viens no izcilākajiem latviešu kultūras izvērtētājiem un saglabātājiem.

Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā glabājas daudz dažādu materiālu par Augusta Bīlenšteina darbību latviešu kultūrvēstures izziņāšanā.

Apjomīgo kolekciju var iedalīt vairākās lielās grupās:

1. Sarakste – Augusta Bīlenšteina rakstītās vēstules un viņam adresētās vēstules.
2. Augusta Bīlenšteina vāktie materiāli un raksti.
3. Izografiskie materiāli.
4. Dažādu personu atmiņas un raksti par Augustu Bīlenšteinu.

Augusts Bīlenšteins bija ne tikai latviešu draudzes mācītājs Jaunaucē (no 1852. – līdz 1867. gadam) un vācu draudzes mācītājs Dobelē (no 1867. gada), bet arī Latviešu literārās (draugu) biedrības (LDB) priekšsēdētājs (no 1864. – 1895. gadam) un laikraksta „Latviešu Avīzes” izdevējs un redaktors (no 1867. – 1903. gadam, ar pārtraukumiem). Viņš bija Kēnigsbergas un Tērbatas universitātes goda doktors, Pēterburgas ZA korespondētājloceklis un Rīgas Latviešu biedrības goda biedrs.

Sarakste

Būdams nenogurstošs teologs un zinātnieks, Augusts Bīlenšteins uzturēja sakarus ar daudziem mācītājiem un citiem inteligences pārstāvjiem Latvijā un ar vairākiem ārzemju zinātniekiem.

Mūsu bibliotēkas dažādos, galvenokārt LDB un Ms. 1153, fondos glabājas plaša Augusta Bīlenšteina sarakste – tās ir viņa paša rakstītās vēstules dažādām personām un viņam adresētās vēstules.

Apjomīga (80 vēstules; 1853-1873) ir Augusta Bīlenšteina sarakste ar Baltijas vācu vēsturnieku un pedagogu Augustu Vilhelmu Buholcu (Buchholtz), ar kuru viņu vienoja arī kopīgs darbs Latviešu literārajā biedrībā, jo Augusts Vilhelms Buholcs bija biedrības sekretārs un bibliotēkas dibinātājs.

30 vēstules (1856-1880) adresētas Slokas un Cēsu mācītājam un rakstniekam Karlam Vilhelmam Gothardam Firhufam (Vierhuff).

27 vēstules (1869-1875) – Aizkraukles, Umurgas un Cesvaines mācītājam, draugam Robertam Auniņam (Aunings).

19 vēstules (1858-1889) rakstītas Jelgavas izdevējam Frīdriham Besthornam.

12 vēstules (1907-1907) nosūtītas Kalcenavas mācītājam Teodoram Dēbneram (Doebner). Apjomīgajā 1904. gada 3. decembra vēstulē Augusts Bīlenšteins sniedz ziņas par savas grāmatas : „Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti” tapšanu.

Dažādos fondos lasāmas vēstules arī Landzes mācītājam Johannam T. Kallmeijeram, Valmieras mācītājam Jānim Neilandam, mācītājam Rūdfolfam Šulcam (Schulz) un citiem.

Žurnālista un bibliogrāfa Āronu Matīsa fondā glabājas astoņas Augusta Bīlenšteina vēstules „Mīļajam Ārona kungam”, rakstītas laika posmā no 1878. līdz 1901. gadam. 1878. gada 6. marta vēstulē Āronu Matīsam, kurš tolaik strādā par skolotāju, mācītājs uzsver: „... to laiku un spēku, kas skolmeistariem un skolas bērniem atvēlēts, nedrīkstam izlietāt priekš kaut kādas darbošanās, kas nezīmējas viscauri uz visu bērnu mūža mērķi.”²

Vēstulēs Augusts Bīlenšteins lūdz Āronu Matīsu sniegt kādas ziņas par Madlienai pilskalni un citām vietām un iesaka par vajadzīgajām grāmatām interesēties pie mācītāja R. Bergmaņa, kurš tolaik ir LDB bibliotekārs.

Kārļa Egles fondā glabājas Augusta Bīlenšteina vēstule Kaudzītes Matīsam, rakstīta 1880. gada 1. decembrī:

„Cienījams Kaudzīt kungs!

No sirds paldies Jums un Jūsu brālim par tām man piesūtītām grāmatām:

vēsture pagastu skolām un garīgs skolas draugs. Man rādās, ka tās dažam skolmeistaram paliks par derīgiem palīgiem. Jūs pateicīgi sveicina

A. Bielenstein.

Dobelē,

1. Dec. 1880.

Nr. 189.”³

Interesantas ir Augusta Bīlenšteina septiņas vēstules literatūras kritiķim un vēsturniekam Teodoram Zeifertam. Rakstītājā atklājas Augusta Bīlenšteina smalkjūtība un vēlme vienmēr pateikties par dāvanām un sūtītām ziņām un arī viņa traģēdija: „Gan man pašam acis beidzas, rakstīt vēl cik necik uzdabū (?), bet lasīt ir grūti.”⁴ Tāpēc viņš cenšas kādam palūgt, lai palasa priekšā, bet ne vienmēr lasītājs ir pa rokai. Neskatoties uz nebūšanām, Augusta Bīlenšteina gars ir možs:

„Mēs, Baltijas iedzīvotāji, lai runājam kādā valodā runādami, stāvam un křitam, zeļam un nřkastam kopā pēc tām ticības un kultūras saitēm, kas mūs 7 gadu simtenus sasējušas.

Tad, paldies Dievam, ka kā draugi un kā vienas valsts bērni viens pie otra stāvam un savā starpā stiprinājamies, ka gluži neiznřkastam un neizputam.

Garā es Jums roku paspiežu un ar daudz labām dienām Jūs apsveicināju.”⁵

Daļa no vēstulēm, kas atrodamas gan Augusta Bīlenšteina fondā, gan citos fondos, ir saistāmas ar viņa valodnieciskajiem un Latvijas vēsturiskās ģeogrāfijas pētījumiem. 1892. gadā Augusts Bīlenšteins aicina latviešu draudžu mācītājus un skolotājus Kurzemē un Vidzemē apkopot un sūtīt viņam uz Dobeli visus latviešu vietvārdus, šim nolūkam izmantojot īpašas iespiestas veidlapas.

Arī vēstulē toreiz jaunajam, topošajam rakstniekam Ernestam Birzniekam-Upītim Augusts Bīlenšteins raksta:

„Cienījams Birzeniek kungs.

It no sirds paldies par Jūsu vēstuli, iz kuras es redzu, ka Jūs un citi ar prātīgu garu un ar sirds patikšanu pie tā lielā darba pieķeraties.

Jūsu apgabals ir it īpaši svarīgs mūsu jautājumā, jo gar Jūsu jūrmalu [..] ģbieši senlaik būs mājājuši. Bet kādā mērā un skaitā, to tik iz tiem salasamiem vietu vārdiem varēs izdibināt.

Bet saprotams, tad jāsakrāj ir tie tagadējie, ir tie vecu vecie, cik tos vēl var noķert, lai tie arī pa daļai iz ļaužu mutes būtu nozuduši.”⁶

Augusts Bīlenšteins arī norāda, ka vārdiem jāpieraksta, vai tos vēl ikdienā lieto, jāapzina ne tikai muižu un māju vārdi, bet arī strautu, pļavu, meža un citi vietu nosaukumi. Būtu vēlams, ja muižu pārvaldnieki un mācītāji pameklētu vecos ruļļos senos vietu vārdus.

Mūsu fondos saglabājušās vēstules rakstītas, īpaši pēdējos gadu desmitos, grūti salasāmā rokrakstā. Galvenokārt tās ir vācu valodā, bet dažas, piemēram, Ernestam Birzniekam-Upītim, Kaudzītes Matīsam un atsevišķas vēstules Āronu Matīsam, Teodoram Zeifertam un vēl dažiem rakstītas latviešu valodā. Mūža pēdējos gados, kad strauji pasliktinājās redze, vēstules pēc Augusta Bīlenšteina diktāta rakstīja citas personas, tomēr zinātnieks vienmēr centās vismaz parakstīties. Kā savās atmiņās rakstīja Kaudzītes Matīss: „Varēja jau toreiz nomanīt pie viņa stipru acu gaismas vājumu. Tā, starp citu, parakstīdams kādai priekšā liktai vēstulei savu vārdu, viņš to darīja, tā sakot, no galvas, nemaz turp neskatīdamies. Viņa rokrakstiem bij lielas steidzības raksturs un tie grūti lasāmi...”

Augustam Bīlenšteinam adresētās vēstules galvenokārt ir pavadvēstules piesūtītajiem folkloras materiāliem un Kurzemes un Vidzemes draudžu vietvārdu sarakstiem un aprakstiem, taču tajās ir risināti arī dažādi aktuāli jautājumi. No autoriem minami Augusts Vilhelms Buholcs, Jānis Neilands, Tērbatas universitātes arhitekts Reinholds Guleke, mācītājs Roberts Auniņš un daudzi citi. Mācītājam un zinātniekam rakstītās vēstules ir gan vācu, gan latviešu valodā.

Augusta Bīlenšteina aicinājumam vākt ziņas par latviešu valodu un dažādiem vietu nosaukumiem atsaucās ne tikai vācu un latviešu tautības skolotāji un mācītāji, bet arī citi ieinteresētie. Piemēram, rakstvedis Pēteris Blauss no Ērgļiem 1878. gada 31. oktobrī raksta:

„...steidzos šo vārdu krājumiņu Jums nosūtīt, lai to – cik nu viņš priekš tā deīgs būtu – savā uzņemtā darbā izlietojat. Šie vārdi ir pazīstami un tiek lietoti Liepkalnes, Ērgļu, kā arī dažās kaimiņu draudzēs.”⁸ Seko sešdesmit trīs dažādi vārdi ar to skaidrojumiem.

Suntažnieks J. Karps 1892. gada 14. jūnijā raksta:

„... lūdzu saņemt arī no manis Paldies par Jūsu darbošanos latvju literatūras laukā. Vācu valodas nesaprazdams, maz gan zinu Jūsu agrāko pūliņu, bet, cik esmu lasījis latviešu avīzēs – laikrakstos, viņi nav mazāki par to mācītāju pūliņiem, kuri savu spalvu ir tecinājuši latviešu valodiņas kuplināšanā un godā celšanā; lai Dievs Jums par visu svētī un atmaksā.”⁹ Vēstules autors uzskaita cilvēkus, kuri tiešām varētu sniegt objektīvas ziņas un piesūtīt īstos, vēsturiskos vietvārdus, jo

mācītāji un skolotāji, kuri atnākuši no citiem pagastiem un pilsētām, nepārzin vietējos apstākļus un vēsturiskos nosaukumus.

Pateicoties šādiem atsaucīgiem latviešiem, Augusts Bīlenšteins varēja sarakstīt gan latviešu gramatiku, gan apkopot tautasdziesmas, gan savākt vietvārdus un pētīt latviešu etnogrāfiju.

Augusta Bīlenšteina vāktie materiāli un raksti

Augusta Bīlenšteina fondā atrodami materiāli lielākoties saistāmi ar viņa valodnieciskajiem pētījumiem. Fonda nozīmīgāko daļu veido Augustam Bīlenšteinam piesūtītie Kurzemes un Vidzemes draudžu vietvārdu saraksti un apraksti.

Mācītāja un literāta Alfrēda Gobas fondā glabājas Augusta Bīlenšteina darba „*Ceļojuma piezīmes no Augškurzemes*” tulkojums latviešu valodā.

LDB fondā atrodas Augusta Bīlenšteina sagatavots „*Jaunās Derības manuskripts*” - korektūra ar labojumiem rokrakstā.

Šajā fondā atrodams arī Augusta Bīlenšteina savāktais „Originalsammlungen lettischer Volkslieder” - mīklu un apmēram 3000 latviešu tautasdziesmu lielais krājums, kura tapšanā palīdzību sniedza 23 iesūtītāji no dažādām Latvijas vietām.

LDB fondā esošajā vietvārdu kopojumā no Vidzemes rodamas ziņas par Lubānas, Liezeres, Ļaudonas, Jaunpiebalgas, Vietalvas, Vecpiebalgas, Raunas un citām vietām. Interesantas ir, piemēram, no Ērgļiem piesūtītās ziņas – kalnu nosaukumi (Kaldavas, Apaļais, Bērza, Butkas u.c., pavisam 15); grāvju nosaukumi (Miķeļa, Velna, Ošu, Drākes, Brūša); mežu nosaukumi (Šķūņa kalns); lauku nosaukumi (Dzeņa grāvis, Ķildenes grāvis); pļavu nosaukumi (Metenica, Alogi u.c., pavisam 14); purvu nosaukumi (Priedītes, Klajais u.c., pavisam 9).

Ļoti plašs Augusta Bīlenšteina savākto vietvārdu un citu folkloras materiālu klāsts atrodams fondā Ms. 1153. Tā 78 glabāšanas vienībās atrodas vairāk nekā 2000 lapu ar interesantām, izsmelošām un nozīmīgām ziņām. Piesūtītajās anketās atrodami ne tikai dažādu vietu nosaukumi un to skaidrojumi, bet arī mīklas, teikas, tautasdziesmas un izraksti no dažādiem dokumentiem.

Visvairāk materiālu piesūtīts no Vidzemes. Pārstāvētas **Valmieras apriņķa** draudzes – Alojās, Burtnieku, Rubenes, Rūjienas, Straupes, Umurgas, Valmieras u.c.; **Valkas apriņķa** draudzes – Alūksnes, Ērgemes, Gaujienas, Palsmanes, Smiltenes, Trikātas u.c.; **Cēsu apriņķa** draudzes – Āraišu, Cēsu, Vecpiebalgas, Skujenes u.c.; **Rīgas apriņķa** draudzes – Ādažu, Carnikavas, Doles, Kokneses,

Nītaures, Siguldas, Slokas u.c. Nelielā sarakstā uzrādīts arī katrā draudzē esošo muižu skaits.

Par Augusta Bīlenšteina darbu, apkopojot vietvārdus, liecina viņa piezīmes un citi sagatavošanas materiāli, piemēram, pārskati par ziņu savākšanas un iesūtīšanas gaitu, draudžu saraksti un citi materiāli.

Izografiskie materiāli

Augusta Bīlenšteina fondā esošo izografisko materiālu krājumā atrodami Vidzemes draudžu plāni – oriģinālrasējumi; Vidzemes un Kurzemes senvietu un pilsētu fotogrāfijas ar Augusta Bīlenšteina komentāriem; Augusta Bīlenšteina oriģinālzīmējumi; kā arī atklātnes un Pirmā pasaules kara laikā tapušās G. Kundta fotogrāfijas, kas fondam pievienotas vēlāk.

Vidzemes draudžu plāni ir nenovērtējams palīgs vēstures izziņāšanā arī mūsdienu pētniekiem. Kartografētas Cēsu, Rīgas, Valkas un Valmieras apriņķu draudzes.

Piemēram, interesenti var iepazīties ar **Cēsu** apriņķa – Bērzaunes, Cesvaines, Ērgļu, Kalsnavas, Liezeres, Raunas, Vestienas un citu draudžu plāniem (pavisam 20 plāni uz 16 lapām);

Rīgas apriņķa – Allažu, Daugavgrīvas, Ikšķiles, Lielvārdes, Mālpils, Salaspils, Suntažu un citu draudžu plāniem (pavisam 23 plāni uz 17 lapām);

Valkas apriņķa – Ēveles, Gulbenes, Lejasciema, Tirzas, Velēnas un citu draudžu plāniem (pavisam 15 plāni uz 12 lapām);

Valmieras apriņķa – Dikļu, Limbažu, Matīšu, Mazsalacas, Valmieras un citu draudžu plāniem (pavisam 16 plāni uz 13 lapām).

Dažādu personu atmiņas un raksti par Augustu Bīlenšteinu

Kaudzītes Matīsa rokraksts „Atmiņas no „tautiskā laikmeta” un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem” [1994. gadā publicēts grāmatā] divos biezos sējumos ir īpaši interesants un vērtīgs, jo topošais rakstnieks objektīvi apraksta paša piedzīvoto un novēroto. Kaudzītes Matīsa atmiņā Augusts Bīlenšteins „bij slaiks un samērā kalsnējs, ar bārdas daļu, atstātu zem zoda un drusku pie vaigiem. Viņa valodai bij tāda kā diskanta skaņa, bet itin gaiši sadzirdama.”¹⁰ Aprakstīta arī Augusta Bīlenšteina runa RLB nama iesvētīšanas sarīkojumā un sadursme starp Ati Kronvaldu, Jāni Cimzi un Augustu Bīlenšteinu. Jaunā Vecpiebalgas skolotāja Kaudzītes Matīsa atturīgais, vērojošais vēstījums bezkaislīgi attaisno runas un notikumus Pirmo vispārīgo dziesmu svētku mielastā.

„Pie šiem diviem goda vīriem, Cimzes un Kronvalda, pienāk klāt vēl trešais – Bīlenšteins. Viņi gan laikam šai saulē netika no sirds izlīguši savstarpīgos pārprattos latviešu tautības dēļ, jo šās zemes vēji nes un dzen ikkatram acīs pārāk daudz dažādu aizdomu un pārpratumu putekļu, kaut gan zināms ir droši, ka īsta naida viņu starpā nebij. To ticu par Cimzi un Bīlenšteinu, to varu liecināt droši no Kronvalda, ka šie dažū viņa domu nedomātāji stāvēja pie viņa tomēr ļoti augstā cieņā. Viņš nezina, kā glaudīt īpaši „lielo Bīlenšteinu”, t. i., lielāko no viņa trim gramatikām „Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen” („Latviešu valoda tās skaņās un formās”). Cik daudzkārt tiku redzējis viņu šķirstam šo un arī „vidējo Bīlenšteinu” un meklējam tur padomu kādos grūtākos valodas jautājumos un tad atkal mīļi noliekam plauktos ļoti viegli pasniedzamās vietās.”¹¹

Latviešu literatūras vēsturnieks Roberts Klaustiņš 1926. gadā, Augusta Bīlenšteina simtgadē, raksta: „Mūsu nākamās, laimīgākās un gaišākās audzes nekad nepaies garām Dr. Bīlenšteina vārdam un darbam īsteni tāpēc, ka viņš, īsts vācietis būdams, mūsu valodniecībā, etnogrāfijā un vēsturē cēlis sev lielu intelektuālās kultūras pieminēkli.”¹²

Vēres

¹ Bīlenšteins Augusts. Kāda laimīga dzīve. R., 1995. 9. lpp.

² Bīlenšteina Augusta vēstule Āronu Matīsam 1878. gada 6. martā. LABR, Āronu Matīsa f. 4., 5.

³ Bīlenšteina Augusta vēstule Kaudzītes Matīsam 1880. gada 1. dec. LABR, K. Egles f. 197., 4.

⁴ Bīlenšteina Augusta vēstule Teodoram Zeifertam 1894. gada 26. martā. LABR, T. Zeiferta f. 385., 19.

⁵ Turpat.

⁶ Bīlenšteina Augusta vēstule Ernestam Birzniekam-Upītim 1892. gadā. LABR E. Birznieka-Upīša f. 12., 1.

⁷ Kaudzīte Matīss. Atmiņas no tautiskā laikmeta. LABR, Kaudzītes Matīsa f. 122., 833. lpp.

⁸ Pētera Blausa vēstule Augustam Bīlenšteīnam 1878. gada 31. okt. LABR, LDB f. 5492,1, 26.

⁹ Karpa J. vēstule Augustam Bīlenšteīnam 1892. gada 14. jūnijā. LABR, Ms. 1153., 72.

¹⁰ Kaudzīte Matīss. Atmiņas no tautiskā laikmeta. LABR, Kaudzītes Matīsa f. 122., 833. lpp.

¹¹ Turpat. Kaudzītes Matīsa f. 121., 375. lpp.

¹² Klaustiņš Roberts. Dr. Augusts Bīlenšteins. LABR, R. Klaustiņa f. 2., 3.